

КУРМАН Т. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри земельного

та аграрного права

(Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.42

СИСТЕМА ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ЗМІСТ

У статті здійснено аналіз наукових підходів до визначення поняття системи заходів забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, на основі якого сформульовано авторську дефініцію цього поняття, визначено її ознаки, проведено класифікацію вказаних заходів.

Ключові слова: *сталий розвиток, сільськогосподарське виробництво, система заходів, класифікація.*

В статье осуществлен анализ научных подходов к определению понятия системы мер обеспечения устойчивого развития сельскохозяйственного производства, на основе которого сформулирована авторская дефиниция этого понятия, определены признаки, проведена классификация указанных мер.

Ключевые слова: *устойчивое развитие, сельскохозяйственное производство, система мер, классификация.*

The article analyzes the scientific approaches to the definition of system of measures for sustainable development of agricultural production on basis of which it is formulated the author's definition of the term, defined its features and the classification of mentioned measures.

Key words: *sustainable development, agricultural production, system of measures, classification.*

Вступ. Забезпечення правовими засобами сталого розвитку сільськогосподарського виробництва на сьогодні набуває особливої актуальності для нашої держави. Згідно зі ст. 404 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, затвердженої Законом України від 16 вересня 2014 р., співробітництво у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій охоплює, серед іншого, такі сфери, як заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища і тварин; покращення конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі; сприяння інноваціям; заохочення політики якості сільськогосподарської продукції та ін.

Між тим сучасний стан розвитку сільськогосподарського виробництва не відповідає критеріям і вимогам сталості. Характерними ознаками сільського господарства нашої держави на сьогодні є технологічна криза, фізична і моральна застарілість обладнання, технологій, техніки, висока ресурсо-, відходо- та енергоємність виробничих процесів. Ще однією проблемою є надмірно інтенсивне використання земель сільськогосподарського призначення, а також інших природних ресурсів у процесі сільськогосподарського виробництва.

Викладене вимагає здійснення відповідних заходів із боку держави, сільськогосподарських товаровиробників і суспільства в цілому. Суспільні відносини у сфері забезпечен-

ня сталого розвитку сільськогосподарського виробництва залишаються недостатньо врегульованими нормами чинного законодавства. На сьогодні ні в законодавстві України, ні в спеціальній юридичній літературі не надається визначення поняття «система заходів забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва». Комплексних ґрунтовних аграрно-правових досліджень у цій сфері також не проводилося. Даний факт і необхідність вдосконалення чинного аграрного законодавства у сфері забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва як обов'язкової умови й необхідного чинника соціальної та економічної стабільності держави і зумовлюють актуальність цього дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження питань щодо системи заходів забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, її поняття як аграрно-правової категорії, ознак та елементів.

Результати дослідження. Слід зазначити, що кожна наука, в тому числі й аграрно-правова, оперує власним понятійно-категоріальним апаратом. Дослідження аграрно-правових категорій передбачає не лише з'ясування їх сутності та ознак, а й наведення визначення. Вирішення цього завдання є необхідним і з огляду на те, щоб забезпечити досягнення двох цілей: 1) перша (теоретична) – це подальший розвиток і збагачення аграрно-правової науки, 2) друга (практична) – вдосконалення чинного аграрного законодавства. Під час з'ясування сутності та змісту системи заходів забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва слід визначити її поняття, ознаки, елементи та охарактеризувати їх зміст. Отже, почнемо з розуміння категорії «система».

У реаліях сьогодення термін «система» знайшов широке використання в спеціальній політичній, філософській, правовій, економічній, екологічній та іншій літературі і визначається як складний, багатоаспектний. У літературних та нормативних джерелах зустрічаємо такі поняття, як політична система, економічна система, екосистема, система права, система законодавства, виборча система, система правових гарантій, система договорів, система принципів права, система захисту інформації, системи ведення сільськогосподарського виробництва, система електронних платежів, система оподаткування тощо. Однак на даний час аграрно-правовою наукою залишається не дослідженим питання системи заходів забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Даний факт, а також необхідність запровадження в сільськогосподарське виробництво засад сталого розвитку і зумовлюють актуальність дослідження даної проблематики.

Звернемося до етимології. Термін «система» походить від грецького слова «systema», що означає ціле, складене з частин, сполучене. У словниковій літературі систему визначають як багатозначне поняття, як: 1) множину закономірно пов'язаних один з одним елементів (предметів, явищ, поглядів, знань тощо), що являє собою певне цілісне утворення; 2) порядок, зумовлений плановим, правильним розміщенням частин у певному зв'язку, суворою послідовністю дій; прийнятий розпорядок чого-небудь; 3) форму, спосіб устрою, організації чого-небудь та ін. [1, с. 469–470]; 4) певний порядок у розміщенні і зв'язку частин чого-небудь, у діях; 5) дещо ціле, що являє собою єдність закономірно розміщених і взаємопов'язаних частин [2, с. 639].

Даний термін вживався ще в працях І. Канта, який під системою розумів єдність багатоманітних знань, об'єднаних однією ідеєю [3, с. 34]. Філософська наука визначає систему як сукупність елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках один з одним, що утворює певну цілісність, єдність [4, с. 584]. В економічній літературі зазначається, що система – це сукупність окремих частин, об'єднаних у ціле, що породжує певну нову якість, якої не мали частини, з яких складається система. Інакше кажучи, система може мати властивості, які відсутні в частин. Або система – це ціле, що більше суми його частин [5, с. 18]. Підтримується дана думка і в юридичній літературі. Так, А.С. Автомонов стверджує, що система – це сукупність взаємопов'язаних елементів, що утворюють певну цілісність, яка володіє своїми властивостями, що не зводяться до суми властивостей її елементів [6, с. 8]. Дещо інший підхід до розуміння системи висловлює Р.С. Мельник, який визначає її як цілісний комплекс відмежованих, взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним елементів, який утворює особливу єдність та є одночасно елементом системи більш високого порядку [7, с. 3–6].

Категорії «система» притаманні певні ознаки. У літературі із цього приводу містяться різні погляди. На думку А.Є. Єренова, Н.Б. Мухітдинова та Л.В. Ілляшенко, ознаками системи є: наявність декількох (або множинності) елементів; поєднання елементів у систему за змістовними ознаками; взаємодія елементів системи; у взаємодії із середовищем система завжди виступає як щось єдине, що володіє якісною визначеністю; компоненти системи володіють відносною самостійністю [8, с. 144]. Представниками економічної науки окремо виділяється така специфічна ознака системи, як її інформаційна сутність, що надає системі неповторного вигляду і фактично робить систему системою, формуючи її зі стандартних матеріальних блоків [5, с. 18]. М.М. Чабаненко акцентує увагу на тому, що система є певною сукупністю елементів; між її компонентами наявні певні стійкі взаємозв'язки; відносній самостійності та автономності системи [9, с. 21–22].

Не вдаючись до глибокого аналізу ознак, запропонованих науковцями, зосередимо увагу саме на ознаках системи заходів забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. По-перше, дана система являє собою сукупність певних елементів-заходів, що мають сприяти розвитку сільськогосподарського виробництва на умовах сталості. Такими елементами можуть виступати і певні правові, й економічні, і соціальні, і технологічні, і освітні та ін. заходи. По-друге, вказана система не є простою сукупністю заходів, вона являє собою комплекс взаємопов'язаних, взаємозумовлених, певним чином взаємодіючих елементів-заходів. Саме застосування їх у комплексі (кумулятивно або послідовно) створює можливість досягти поставленої мети – забезпечити сталий розвиток сільськогосподарського виробництва. Ця мета виступає третьою ознакою досліджуваної системи. Саме вказана мета об'єднує елементи системи в певну цілісність, надаючи їй єдності, інформаційного змісту, роблячи систему системою. По-четверте, при цьому окремі її елементи залишаються відносно автономними та самостійними. Наприклад, заходи державної підтримки сільського господарства зберігатимуть свою самостійність і дієвість як у рамках системи заходів забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, так і поза нею. П'ята ознака системи заходів забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва – це її динамічність. Будь-яка система завжди перебуває в розвитку. Розвиток для будь-якої системи – це, насамперед, зміна її стану. Елементи-заходи не лишаються незмінними, одні з них виконуються, втрачають актуальність чи дієвість, інші – навпаки, за певних умов набувають актуальності, засвідчують свою ефективність та дієвість, включаються до системи заходів. Все це зумовлюється станом сільськогосподарського виробництва, довкілля, розвитком суспільних відносин, технологічно-інноваційним розвитком тощо. І звичайно, система має реагувати на вказані процеси, видозмінюватися, бо в іншому разі вона втрачатиме свою ефективність і не забезпечуватиме досягнення основної мети свого функціонування.

З урахуванням наведених ознак сформулюємо поняття системи заходів забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Під нею слід розуміти динамічну, комплексну сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів-заходів, які утворюють певну цілісність із притаманними їй властивостями, що не зводяться до сукупності властивостей її елементів, спрямовану на забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

При цьому вказана система, як вбачається, має включати широкий спектр заходів забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, щодо яких доцільно здійснити певну класифікацію. Заходи забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва можна класифікувати за декількома критеріями. Так, за суб'єктною ознакою можна виділити три їх види: а) заходи, які здійснюються державою в особі відповідних компетентних органів (розробка та прийняття відповідних нормативних-правових актів, а також державних цільових програм щодо забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва; створенню умов для підготовки, перепідготовки та екологічної освіти фахівців та працівників сільського господарства, керівників сільськогосподарських підприємств, підвищення рівня їх кваліфікації у сфері екології сільського господарства; запровадження єдиної системи неперервної екологічної освіти та виховання та ін.); б) заходи з боку самих

сільськогосподарських товаровиробників (залучення новітніх ресурсозберігаючих, екологічно безпечних технологій обробки земель, живлення ґрунтів, виробництва та зберігання продукції, захисту рослин; ведення органічного сільськогосподарського виробництва; корпоративний екологічний менеджмент; екологічно збалансоване природокористування; дотримання агротехнічних вимог, системи сівозмін, стандартів у застосуванні добрив, засобів боротьби зі шкідниками і хворобами сільськогосподарських рослин і тварин; диверсифікація сільськогосподарського виробництва та ін.); в) заходи, здійснювані суспільством у цілому (інформаційні, виховні, морально-етичні заходи, громадський екоконтроль тощо).

За предметною ознакою доцільно виділити такі види заходів забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва:

1) організаційно-правові заходи. Особливу роль у процесі забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва відіграє право. Акумуляючи опрацьовані іншими науками (економічними, екологічними, аграрними, технічними, суспільними тощо) засоби, форми та методи запровадження та прогресивного сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, спираючись на їх досягнення під час розробки та вдосконалення правових норм, право виступає найважливішим соціальним інструментом цілеспрямованого регулювання відносин у досліджуваній сфері. Проте на сьогодні правове регулювання у сфері забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва відстає від вимог як національної, так і міжнародної практики, звертає на себе увагу недостатній розвиток законодавства і права у вказаній сфері.

У зв'язку із цим слід підтримати пропозицію щодо прийняття спеціального Закону України «Про сталий розвиток сільських територій», до структури якого доцільно включити розділ, присвячений сталому розвитку сільськогосподарського виробництва. До організаційно-правових заходів слід також віднести розробку Концепції сталого розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 (2030) року, запровадження довгострокових (не менше 10 років) цільових програм у сфері сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, сталого природокористування, сталого соціального розвитку сільських територій. Такі цільові програми виступають одним із інструментів державної аграрної політики у сфері сільськогосподарського виробництва. Вони мають змішану природу, оскільки являють собою інструмент, що поєднує й адміністративні, й економічні важелі впливу на регульовані відносини, передбачають необхідне фінансування передбачених цими програмними документами заходів;

2) економіко-господарські заходи. У рамках запровадження та реалізації концепції сталого розвитку у сфері сільськогосподарського виробництва мова має йти про вдосконалення виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників, що, у свою чергу, сприятиме ефективності сільськогосподарського виробництва. Серед економіко-господарських заходів можна виділити: а) такі, які мають здійснюватися самими сільськогосподарськими товаровиробниками в процесі ведення ними сільськогосподарського виробництва (забезпечення виробництва якісної та екологічно безпечної продукції рослинного і тваринного походження відповідно до вимог не лише національних, а й міжнародних стандартів, за принципом «від лану до столу»; впровадження апробованих світовою практикою систем управління та контролю за якістю та безпечністю продукції; залучення новітніх ресурсозберігаючих, екологічно безпечних технологій обробки земель, живлення ґрунтів, виробництва та зберігання продукції, захисту рослин; перехід до органічного та інших альтернативних форм ведення сільськогосподарського виробництва; екологічно збалансоване природокористування; дотримання агротехнічних вимог, системи сівозмін, стандартів у застосуванні добрив, засобів боротьби зі шкідниками і хворобами сільськогосподарських рослин і тварин; диверсифікація сільськогосподарського виробництва тощо); б) такі, що в рамках всієї економічної системи мають здійснюватися державою в особі компетентних органів, насамперед шляхом використання правотворчої форми. У цілому йдеться про створення відповідних умов (правових, економічних, організаційних тощо) для екологізації сільськогосподарського виробництва з переходом в подальшому до так званих «біотехноенергетичних»

відносин, тобто практично до безвідходного виробництва; в) такі, що можуть здійснюватися сільськогосподарськими товаровиробниками і державою або територіальною громадою в особі компетентних органів спільно. Яскравим прикладом останнього слід вважати механізм публічно-приватного партнерства (англ. Public-Private Partnership), апробований світовою практикою протягом XX сторіччя. Значне поширення принципів публічно-приватного партнерства у світі пов'язане не лише з прагненням держави залучити фінансові ресурси приватного сектору до виконання суспільно значущих завдань соціально-економічного розвитку, а й із необхідністю використання складних організаційних, управлінських і виробничих технологій. В Україні використання вказаного механізму стало можливим із прийняттям Закону України від 1 липня 2010 р. «Про державно-приватне партнерство». Відповідно до ч. 2 ст. 4 Закону за рішенням державного партнера державно-приватне партнерство може застосовуватися і у сфері сільськогосподарського виробництва, крім видів господарської діяльності, які відповідно до закону дозволяється здійснювати виключно державним підприємствам, установам та організаціям.

Як вбачається, публічно-приватне партнерство може бути корисним у сфері забезпечення продовольчої безпеки держави, технічної і технологічної модернізації сільськогосподарського виробництва, інноваційної діяльності, розвитку сільських територій та соціальної сфери села, виведення нових порід сільськогосподарських тварин та сортів сільськогосподарських рослин, розвитку інфраструктури аграрного ринку тощо;

3) економіко-екологічні заходи. Вбачається, що до таких можна віднести: традиційні еколого-економічні інструменти (податки, платежі, штрафи, виплати, ставки, дотації, премії, субсидії, гранти та ін.); економічне стимулювання виконання заходів з охорони земель та інших природних ресурсів, що використовуються в процесі ведення сільськогосподарського виробництва; екологічний моніторинг; екологічний аудит; екологічну сертифікацію; організацію комплексного екологічного менеджменту на сільськогосподарських підприємствах; екологічно інноваційну діяльність та ін.;

4) соціально-етичні заходи. Базовою основою сталого розвитку сільськогосподарського виробництва мають стати моральні засади суспільства і кожної окремої особистості, які формують відповідальність за долю цивілізації. Як вбачається, етичний, такий, що відповідає моральним засадам, спосіб господарювання в сільському господарстві буде ефективнішим у перспективі, адже надасть можливість не лише задовольнити потреби нинішнього покоління (в їжі, природних ресурсах, доходах, сприятиме поліпшенню здоров'я людей, зростанню середньої тривалості життя тощо), а й забезпечить можливість для задоволення інтересів майбутніх поколінь;

5) інформаційні заходи. Інформацію (інформаційні товари) можна зі значною користю використовувати в якості одного з основних інструментів запровадження сталого розвитку сільськогосподарського виробництва у сфері формування світогляду, заснованого на принципах сталого розвитку, а також безпосередньо у сфері виробництва шляхом використання інформаційних товарів (продуктів). Серед інформаційних продуктів, використання потенціалу яких у сільськогосподарському виробництві сприятиме його сталому розвитку, слід виділити: інформаційні послуги ЗМІ, наукоємні засоби виробництва, ноу-хау, технологічні рішення, технології сільськогосподарського виробництва, знання, навички, рекомендації, інформаційні послуги посередників, освіту, тренінги, довідники для ведення органічного та інших альтернативних форм сільськогосподарського виробництва, посібники для самопідготовки керівників та спеціалістів сільського господарства, екологічні моніторингові системи, генну інженерію, породи сільськогосподарських тварин, сорти сільськогосподарських культур, штами мікроорганізмів, управлінські технології, агротуризм та ін.;

6) освітянсько-виховні заходи. Виховання та освіта – це базова основа формування світогляду людини. Для запровадження концепції сталого розвитку у сферу сільськогосподарського виробництва необхідним вбачається формування нової світоглядної парадигми людства, спрямованої на збереження природи як основи життя, в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь людей. При цьому освітянсько-виховні заходи мають проводитися як

щодо дітей та молоді, так і щодо дорослих осіб, насамперед фахівців та працюючих у сфері сільськогосподарського виробництва. Реалізація ідей та принципів сталого розвитку можлива лише за умови створення єдиної системи неперервної екологічної освіти та виховання. Активна роль у цьому процесі має належати державі, яка повинна взяти на себе обов'язок зі створення умов для підготовки, перепідготовки та екологічної освіти фахівців та працівників сільського господарства, керівників сільськогосподарських підприємств, підвищення рівня їх кваліфікації у сфері екології сільського господарства та суміжних із нею наук, на базі чого відбуватиметься формування їх екологічної культури. Адже сільськогосподарське виробництво в сучасних умовах є сферою залучення знань, праці, майна в тому числі й таких осіб, свідомість яких орієнтована виключно на отримання прибутку, на прагматичне, споживацьке ставлення до природи. Для реалізації вказаного мають бути розроблені відповідні цільові програми та нормативне забезпечення, передбачено фінансування в Державному та місцевих бюджетах, укладено договори з навчальними закладами, які можуть бути виконавцями даних програм, розроблено програми спеціальних курсів, залучено систему сільськогосподарських дорадчих служб та ін.

Висновки. Забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва можливе лише за умови ефективної реалізації цілої системи заходів. Систему заходів забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва слід розуміти як динамічну, комплексну сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів-заходів, які утворюють певну цілісність із притаманними їй властивостями, що не зводяться до сукупності властивостей її елементів, спрямовану на забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Заходи забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва мають реалізовуватися комплексно і поступово. Деякі з них потребують для своєї реалізації досить тривалого часу (зокрема, освітянсько-виховні, соціально-етичні). Реалізація частини перелічених заходів передбачає активну роль держави, а також наявність відповідного бюджетного фінансування, що в умовах сьогодення, які характеризуються наявністю економічної кризи, веденням бойових дій на частині території України, навряд чи є можливим. Тому сьогодні пріоритет слід віддати організаційно-правовим, інформаційним, а також тій частині економіко-господарських та економіко-екологічних заходів, що можуть бути реалізовані самими сільськогосподарськими товаровиробниками.

Список використаних джерел:

1. Словарь иностранных слов / Вед. ред. Л.Н. Комарова. – 16-е изд., испр. – М. : Русск. яз., 1988. – 624 с.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка: ок. 57000 слов / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 15-е изд., стереотип. – М. : Рус.яз., 1984. – 816 с.
3. Аверьянов А.Н. Системное познание мира: методологические проблемы / А.Н. Аверьянов. – М. : Политиздат, 1985. – 263 с.
4. Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 814 с.
5. Основи стійкого розвитку / За заг. ред. Л.Г. Мельника. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 654 с.
6. Автомонов А.С. Системность категорий конституционного права : автореф. дис. ...докт. юрид. наук / А.С. Автомонов. – М., 1999. – 40 с.
7. Мельник Р.С. Системний підхід у правознавстві / Р.С. Мельник // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 11. – С. 3–6.
8. Еренов А.Е. Предмет и система советского земельного права / А.Е. Еренов, Н.Б. Мухитдинов, Л.В. Ильяшенко. – Алма-Ата, 1981. – 208 с.
9. Чабаненко М.М. Становлення та розвиток системи аграрного права України / М.М. Чабаненко. – Дніпропетровськ : вид-во «Грані», 2015. – 298 с.

